

-डॉ. मनोज भाटवडेकर

तरुणाईचं कुठलंही चिन्ह चेह-यावर नसलेला एकोणीस वर्षांचा तरुण खाली मान घालून बसला होता . निस्तेज सुजलेले डोळे, विस्कटलेले केस, अस्ताव्यस्त वाढलेली दाढी यावरून त्याच्या विघडलेल्या मनःस्थितीचा अंदाज येत होता . “नाइलाज म्हणून शेवटी आम्हाला ही वाट धरावी लागली . तो आम्हाला कधीपासून सांगत होता मला मानसोपचारतज्ज्ञांकडे घेऊन जा म्हणून . मला डिप्रेशन येतंय असं सारखं टुमणं लावायचा . तेव्हा आम्ही त्याला सांगत होतो की तू नसते बहाणे काढून अभ्यास टाळतो आहेस . आता मात्र खरंच डोक्यावरून पाणी म्हणतात ना, तशी वेळ आली आहे आमच्यावर . हल्ली या मुलांना जरा काही झालं की आत्महत्या सुचते . घर सोडून जायचं सुचतं . स्वतःची जबाबदारी फक्त कळत नाही . शेवटी त्याने मानसोपचारापर्यंत यायची वेळ आमच्यावर आणलीच .” त्याच्या पालकांच्या सुरातून आरोप स्पष्टपणे ओसंडत होता . आणि मानसोपचाराबद्दलचा उघड उघड नकारात्मक दृष्टिकोनही .

मुलाशी एकटयाशी बोलल्यावर चित्र स्पष्ट झालं . त्याला सुरुवातीपासून कॉमर्सला जायचं होतं कारण त्याचे बरेचसे मित्र कॉमर्सला जाणार होते . दहावीत चांगले मार्क मिळाले म्हणून त्याच्या इंजिनिअर वडलांनी त्याला सायन्स घेण्याची सक्ती केली . वडलांना विरोध करण्याचं धैर्य त्याच्याकडे नव्हतं . पुढे बारावीत त्यांच्याच आग्रहाख्रातर त्याने इंजिनिअरिंगची प्रवेश परीक्षा दिली . त्यात तो कसाबसा उत्तीर्ण झाला . भरपूर फी भरून एका खाजगी इंजिनिअरिंग महाविद्यालयात त्याला प्रवेश मिळाला .

“ पण माझं त्यात मनच लागत नव्हतं . मला कॉलेजला जावंसंच वाटेना . मी रोज माझी बॅग घेऊन नेहमीच्या वेळी घराबाहेर पडायचो . दिवसभर कुठल्यातरी मॉलमध्ये टाई मपास करायचो . संध्याकाळी नेहमीच्या वेळी घरी परत यायचो . कॉलेजमध्ये खोटं सांगितलं की कुटुंबात अडचण आहे, मला रोज यायला जमणार नाही . मला हे कळत होतं की आपण आपल्या आईवडलांची फसवणूक करतो आहोत, त्यांचे पैसे वाया घालवतो

आहोत . मला रात्र रात्र झोप लागायची नाही . काही करावंसं वाटायचं नाही . जेवण अर्ध्यावर आलं होतं . भयंकर अपराधी वाटत होतं . घरातून निघून जायचे, मरायचे विचार मनात यायचे . मी तेव्हाच माझ्या आईवडिलांना सांगितलं की मला मानसोपचारासाठी डॉक्टरकडे न्या . पण त्यांच्या मते मानसोपचार वगैरे सगळं वेस्टर्न फॅड आहे . त्यांच्या किती विनवण्या केल्या पण ते ऐकायलाच तयार नव्हते . पहिल्या सेमिस्टर परीक्षेला बसलोच नाही . घरी खोटंच सांगितलं की बसलोय . पेपर ठीक गेलेत असंही सांगितलं . एके दिवशी कॉलेजमधून फोन आला की गेले जवळजवळ सहा महिने तुमचा मुलगा कॉलेजला आलेलाच नाही . फोन आईने घेतला . वडील तेव्हा घरी नव्हते . आई त्यांना फोन करते आहे हे मला कळताच मी तडक घराबाहेर पडलो . मला त्यांना तोंड दाखवायचं नव्हतं . मला आपलं आयुष्य संपवावंसं वाटायला लागलं . डोकं संताप आणि दुःख यांनी भरलेलं होतं . रेल्वेच्या गाडीखाली जीव द्यायचा प्रयत्न केला पण धैर्य होईना . शेवटी असाच एका बस स्टॉपवर बसून राहिलो . तिथे माझ्या एका मावसभावाने मला पाहिलं – तो माझ्यापेक्षा पाच वर्षांनी मोठा आहे - त्याचं आणि माझं खूप छान जमतं . मग मात्र मला नाइलाजाने घरी यावं लागलं . घरी आल्यावर माझं व्यवस्थित पोस्ट मॉर्टेम झालं . मी कसा आमच्या कुळाला कलंक आहे...त्यांच्या अपेक्षा मी कशा धुळीला मिळवल्या वगैरे वगैरे बरंच काही मला ऐकायला मिळालं . आई तेव्हापासून सारखी रडते आहे . वडील नीट बोलत नाहीत . माझ्या मावसभावाच्या आग्रहामुळे ते मला इथपर्यंत घेऊन यायला तयार झाले .”

या केसचा विचार करण्यापूर्वी मोठ्या स्तरावरून सगळ्या पार्श्वभूमीचा विचार करायला हवा- सध्याची एकूण परीक्षापद्धती आणि शिक्षणसंस्थेचं स्वरूप . इंजिनिअरिंगसारख्या अभ्यासक्रमासाठी देशभर असंख्य जागा उपलब्ध आहेत . अभ्यास कमी केला तरी सहजपणे तिथे प्रवेश मिळतो हा संदेश सगळीकडे रूजला आहे . त्यातून, अभ्यास न झेपणा-या विद्यार्थ्यांमध्येही (आणि पर्यायाने त्यांच्या पालकांमध्येही ) ‘मी इंजिनिअरिंगला आहे’ हाच प्रतिष्ठेचा विषय झाला आहे . स्पर्धा प्रचंड वाढलेली आहे . अनेक गोंधळलेले विद्यार्थी यात आपले चेहरे शोधताहेत .

या मुलाचं नैराश्य कसं निर्माण झालं? त्याला अनेक वेगवेगळे कंगोरे आहेत . इंजिनिअरिंगला जाणा-या सर्वच मुलांना असं होतं का? किंवा, ज्या मुलांचे पालक खूप

कडक असतात त्या सर्वच मुलांना असं होतं का? ज्या मुलांना ताण असतो ती सगळीच आत्महत्येला प्रवृत्त होतात का? या तिन्ही प्रश्नांचं उत्तर अर्थातच 'नाही' असं आहे . या मुलांच्या वयाबरोबर येणारी संवेदनशीलता आपण लक्षात घ्यायला हवी . या वयातल्या स्वप्नाळूपणाला नीट वास्तवाची चौकट मिळाली तर गाडी सुरळीत चालते नाहीतर ती रूळावरून घसरायला वेळ लागत नाही . या मुलांचे वडील स्वतः इंजिनिअर आहेत . आपल्यासारखं मुलाने इंजिनिअर व्हावं या अपेक्षेतून त्यांनी त्यांच्यावर सायन्स घेण्याची जबरदस्ती केली . आपलं मूल हे जणू आपल्या टोपीत खोवून मिरवण्याचं पीस आहे हा ग्रह त्यांच्या अंतर्मनात घर करून राहिलेला आहे . हा त्यांच्या पालकत्वाच्या प्रक्रियेतला मोठा अडथळा आहे . त्यांच्या आणि मुलामधल्या संवादाच्या आड तो जिथे तिथे येत आलेला आहे . मुलाला मानसोपचारतज्ज्ञाकडे उपचारासाठी नेणं हेही त्यांच्या प्रतिष्ठेच्या आड येतं . त्यामागे त्यांच्या दृष्टीने वेगळी कारणं असू शकतील . त्यांच्याबरोबर व्यक्तिगत पातळीवर संवाद साधला तर या सर्व गोष्टी पृष्ठभागावर येतील . त्यांना नुसता दोष देऊन उपयोग नाही . कुठलाच पालक आपल्या मुलाचं नुकसान व्हावं म्हणून मुद्दाम काही करत नाही आणि तेही याला अपवाद नाहीत याची आठवण त्यांना करून द्यायला हवी . हे करायलाच हवं कारण त्यांचा उपचारातला सहभाग महत्त्वाचा आहे .

मुलांच्या बाबतीत बोलायचं तर- त्यांच्या स्वभावात काही ठळक उणिवा आहेत . त्याला कॉमर्स विषयाची फार आवड होती असं मुलीच नव्हतं . केवळ मित्र जाताहेत म्हणून एखादा अभ्यासक्रम निवडणं म्हणजे स्वतःवर अन्याय करण्यासारखं आहे . त्यांच्या निर्णय घेण्याच्या अक्षमतेमुळेच वडलांच्या जबरदस्तीला खतपाणी मिळालं असण्याची शक्यता आहे . समोर आलेल्या प्रसंगातून तो पळपुटेपणाने निसटून जाण्याचा आणि स्वतःचा बचाव करण्याचा प्रयत्न करतो आहे . बचावासाठी 'वडलांचा अहंकार आणि नकारात्मक दृष्टिकोन' ही ढाल तो वापरतो आहे . "त्यांचं वागणं असं आहे तोपर्यंत माझी परिस्थिती सुधारणार कशी? आणि तोपर्यंत मी कसा सुधारू?" असा युक्तिवाद त्याचं मन करत असणार . हा युक्तिवाद प्रत्यक्ष वास्तव जगताना त्याला तात्पुरता दिलासा देत असला तरी ते त्यांच्या प्रश्नांचं कायमस्वरूपी उत्तर होऊ शकत नाही . मी आयुष्यात काहीतरी करायला हवं आहे, त्यासाठी काही पर्यायांमधून निवड करायला हवी आहे, निवडलेला पर्याय सर्व भल्याबु-यासकट स्वीकारायला हवा आहे आणि शेवटी माझ्या वर्तनाला मी जबाबदार आहे ही जाणीव

मानसोपचारातून त्याच्या मनात निर्माण करणं गरजेचं आहे . कदाचित त्यासाठी त्याच्या व्यवसाय मार्गदर्शन चाचण्या घ्याव्या लागतील . त्याची बलस्थानं शोधून काढावी लागतील . या सगळ्याआधी त्याने या निराश मनःस्थितीतून बाहेर पडायला हवं . आत्महत्येच्या विचारापासून परावृत्त व्हायला हवं . त्यासाठी एका बाजूला नैराश्यविरोधी औषधं आणि दुस-या बाजूला मानसोपचार असं उपचाराचं नियोजन करावं लागेल . यात आईवडलांबरोबर वेगळी सत्रं घ्यावी लागतील . उपचार करणारा, उपचार घेणारा आणि त्याला मदत करणारे- या सर्वांचे प्रयत्न एकाच दिशेने असतील तर उपचाराला यश निश्चित मिळतं .

या मुलाच्या बाबतीत कुणीतरी मावसभाऊ त्याला दिशा दाखवता झाला . जर त्याला कुणीच भेटलं नसतं तर? कदाचित आणखी एका आत्महत्येची बातमी वर्तमानपत्रात आली असती आणि विरून गेली असती . मुलाला स्वतःहून मानसोपचारतज्ज्ञाकडे जावं असं तीव्रतेने वाटत असूनही न नेल्याचा कायमस्वरूपी पश्चात्ताप पालकांच्या पदरी आला असता . नैराश्य जर लवकर ओळखता आलं तर त्यावर उपचार जास्त चांगल्या प्रकारे होऊ शकतो . मानसोपचारतज्ज्ञाकडे जाणं लांछनास्पद वाटण्याचा काळ आता मागे पडला आहे .

अशी अनेक मुलं आज आपले चेहरे शोधताहेत . मानसोपचार त्यांना दिशा दाखवू शकतो . सुरेश भटांच्या 'थेंब' नावाच्या एका गझलेत एक शेर आहे-

‘पाहिला जो चेहरा मी, तो कुठे माझा निघाला?

मी कधीपासून माझा चेहरा शोधीत आहे!’

हल्ली ही कथा कुठल्याही विद्यार्थ्याची असू शकते .